

TID FOR HISTORIE?

■ BERTEL NYGAARD

Jacob Bøggild & Karen-Margrethe Simonsen (red.)

Historiens genkomst

(temanummer af *K&K*, nr. 117, 2014)

Erling Sandmo

Tid for historie. En bok om historiske spørgsmål

Universitetsforlaget (Oslo) 2015

Bernard Eric Jensen

Historie – fortidsbrug og erindringsspor

Aarhus Universitetsforlag 2014

Michael Böss

Det demente samfund. Historieløshed i nutidskulturen

Kristeligt Dagblads Forlag 2014

Er historien på vej tilbage? Det er nu et kvart århundrede, siden Francis Fukuyama skabte sig et navn ved at proklamere historiens afslutning og kulmination med Warszawapagtstaternes sammenbrud i 1989: Når socialismen nu ikke længere trådte frem som troværdigt fremtidsalternativ, havde det vestlige, markedsdrevne, liberale demokrati endeligt vist sin overlegenhed og sin globale gyldighed. Tilbage stod en *posthistorisk* epoke, hvori der hverken ville være egentlig kunst eller filosofi, men kun "the perpetual caretaking of the museum of human history", som den Hegel-inspirerede Fukuyama formulerede det med overtoner af melankoli.¹ Historien var nu ren fortid uden fremtid eller egentlig aktualitet – og uden anden relevans end den vedblivende hyldest til det allerede eksisterende samfund som det bedste af alle mulige. Og nuet stod alene tilbage, adskilt fra både sin fortid og de alternative fremtider, der nu også var rent fortidige. Posthistorien var måske tryk og stabil, men truede også med at ende i trivialitet og kvælende stilstand.

Med den ældre, ikke mindre hegelianske utopitænkner Ernst Bloch kan man betegne denne posthistoriske betingelse som en blokering af en ægte fremtid, dvs. den fremtid, som må rumme noget afgørende nyt, hinsides de aktuelt synlige sigtelinjer – i store træk svarende til, hvad Jacques Derrida netop imod 'fukuya-

1 Francis Fukuyama: "The End of History?", <http://www.wesjones.com/eoh.htm> (oprindelig i *The National Interest*, 1989, tilgået 20. september 2015).

mismens' triumftog i begyndelsen af 1990'erne betegnede som *l'avenir*: den uventede, gennemgribende fornyelse, til forskel fra det dagligdags- og nutidsbundne begreb om *le futur*.² Og det er en ideologisk fremtidsblokering, som kunne synes at række langt ind i vores måder at tænke på. Som den franske historiker François Hartog udtrykker det i sin bog om historicitetsregimer, som netop i år er udkommet engelsk oversættelse:

[F]uturism has sunk below the horizon and presentism has taken its place. We cannot see beyond it. Since it has neither a past nor a future, this present daily fabricates the past and future it requires, while privileging the immediate.³

Den amerikanske kulturteoretiker Fredric Jameson har tilsvarende udpeget en karakteristisk "reduktion til nutiden" i postmodernitetens hverdagsliv og massekulturelle produkter – f.eks. i actionfilmernes volds pornofilmiske dyrkelse af spektakulære højdepunkter på bekostning af plot og fortællingsstruktur.⁴ Og medieforskeren Douglas Rushkoff har understreget, hvordan bl.a. vores nye hverdagsteknologi gør det andet til noget samtidigt, som når vi gennem internettet direkte og uden mærkbar forsinkelse kan koble os op på hændelser fjernt fra vores konkrete, fysiske placering.⁵

HISTORIENS GENKOMST?

Så vidt kunne det ligne et rent forfald for historien som en erkendelsesform, der navnlig knytter sig til tidlige udviklinger og forskelle. Men tendenserne til at vende historien ryggen har ikke været entydige. Fremtidens forfald og omordningen af de fremherskende forestillinger om historisk tid synes også at lede opmærksomheden i fortidens retning ved nye studier af erindringskulturer og kulturarv. "When the future collapses, the past rushes in", som John Torpey har bemærket i sine undersøgelser af sager fra de senere år om erstatning for historiske forbrydelser.⁶ Andreas Huyssen karakteriserede ved årtusindskiftet denne udvikling som et skift fra "present futures" til "present pasts".⁷ Det peger i en anden og mere optimistisk retning end Hartogs, Jamesons og Rushkoffs analyser.

2 Ernst Bloch: *Experimentum Mundi. Frage, Kategorien den Herausbringens, Praxis*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1975, s. 90ff; Jacques Derrida: *Spectres de Marx*, Paris: Gallilée 1993.

3 François Hartog: *Regimes of Historicity: Presentism and Experiences of Time*, New York: Columbia University Press 2015, s. 113.

4 Fredric Jameson: "The Aesthetics of Singularity", *New Left Review* nr. 92, 2015, s. 101-32; og 'The End of Temporality', *Critical Inquiry*, 29:4 (2003), s. 695-718.

5 Douglas Rushkoff: *Present Shock: When Everything Happens Now*, New York: Penguin 2013.

6 John Torpey: *Making Whole What Has Been Smashed*, Cambridge, MA: Harvard University Press 2006, s. 24.

7 Andreas Huyssen: "Present Pasts: Media, Politics, Amnesia", *Public Culture* 12, 2000, s. 21-38; samme: *Present Pasts. Urban Palimpsests and the Politics of Memory*, Stanford: Stanford University Press 2003.

De historievenlige litterater Jacob Bøggild og Karen-Margrethe Simonsen, der for nylig har redigeret et temanummer af kulturtidsskriftet *K&K* med titlen *Historiens genkomst*, lægger sig klart i slipstrømmen af denne optimisme:

Nu er interessen for historien kommet igen. På den populære scene, i filmens og litteraturens verden, ser man nu overalt historiske dramaer og genfortolkninger af historiske begivenheder. Ikke bare II. Verdenskrig, men alle tænkelige historiske konflikter dukker op på ny: den spanske borgerkrig, krigen i Irak, diamantjagten i Sierra Leone, den amerikanske slavehandel, stasi-tiden i Østeuropa, den danske kolonitid etc. I museerne, som længe blev betragtet som passive opbevaringssteder for kulturarv, eksperimenteres der med, hvordan man levendegør og narrativiserer historien. Der laves *reenactments*, hvor store slag genopføres, og man selv kan deltage. I film og sociale medier sker en uendelig række af genfortolkninger og remedieringer af historisk materiale. Vi vil nu åbenbart have historien ind under huden. Vi vil høre om historiens store, betydningsfulde begivenheder, som om vi selv var til stede og mærkede historiens vingesus (s. 6).

De 15 artikler i dette temanummer af *K&K* er vidt forskellige, men den aktive historiebrug, som redaktørerne hæfter sig ved, udgør en rød tråd gennem mange af dem: turistblikket på historiske monumenter, digital historieformidling, fotografiet som historisk medie og Anden Verdenskrig-formidlinger i nyere dansk børnelitteratur, blot for at nævne nogle karakteristiske eksempler.

Det er med andre ord ikke historien som en bestemt kanon af kendsgerninger og fortolkede fortidsforløb, der står i centrum for denne nye historieinteresse. Snarere er det fortiden som en levet, anderledes nutid, hvori den enkelte kan opnå i det mindste følelsen af at mærke menneskelivet under anderledes historiske forhold, ofte endda på egen krop og med egne sanser, som når man stiller sig foran købmandsdisken i Den Gamle By i Århus, eller man snører sig ind i en 1800-talskjole. Eller måske rettere: Det er fortiden som oplevelse af det anderledes – med nutidige blikke og på den nutidige nysgerrigheds vilkår.⁸ Bernard Eric Jensen, som jeg vil vende tilbage til senere, betegner disse fænomener som den "fornøjende og legende fortidsbrug" og fremhæver netop deres aktive forbindelse til nutiden som et gode.⁹ For så vidt er han på linje med erindringskulturforskeren Aleida Assmann, der ser optimistisk på de modernistiske fremtidsdogmers ne-

8 Jf. her i øvrigt Niels Kayser Nielsen: *Historiens forvandlinger. Historiebrug fra monumenter til oplevelsesøkonomi*, Århus: Aarhus Universitetsforlag 2010, især s. 239ff; og Nina Koefoed, Tove Kruse, Carsten Tage Nielsen og Anette Warring (red.): *Erindring og historiebrug* Århus 2011 (*Temp* nr. 2).

9 Bernard Eric Jensen: *Historie – fortidsbrug og erindringsspor*, Århus: Aarhus Universitetsforlag 2014, s. 218.

derlag og erindringskulturens nye fortidsfokusering som en mulighed for "a new cultural ordering of Western temporality".¹⁰

Der er da også gode grunde til at glæde sig over den aktuelle bølge af historisk interesse. Ikke mindst for faghistorikerne. Selv den mest banale og ubestemte interesse for 'gamle dage' kan siges at rumme det grundstof, som udgør kernen i historiefaget som disciplin og en central forudsætning for den almene anerkendelse af fagets sociale og menneskelige relevans. Og den aktive beskæftigelse med historien gennem identifikation med skiftende historiske subjekter kan afføde en forståelse af historien som forløb og proces, som både strukturbetinget og aktørdrevet, der ikke nødvendigvis er ringere eller mindre historisk eller mindre bundet til anakronistiske erkendelsesformer end de ældre opfattelser af historien som en sum af objektivt givne kendsgerninger til udenadslære.

Men der er nok også grund til at lade optimismen ledsage af kritisk refleksion. For er dette da virkelig en besejring af posthistoriens ideologiske regime? En anden og mere pessimistisk udlægning kunne være, at netop oplevelsesorienteringen fungerer som barriere for en konfrontation med det egentligt historisk anderledes; at den oplevelsesøkonomisk bestemte fortidsbrug med andre ord skal imødekomme nutidens efterspørgsel efter det afmålt spektakulære og det domesticeret eksotiske, der føles lige netop så anderledes, at det lokker kunderne til og ikke skræmmer dem væk. Er dyrkelsen af historien som oplevelser ved at reducere fortidens anderledeshed til en sum af det, Horkheimer og Adorno allerede i 1940'erne karakteriserede som de kalkulerede afvigelser, der i den moderne kulturindustri skulle til for at sælge det ved varegørelsen ubønhørligt homogeniserede kulturprodukt? I det mindste er det tankevækkende, at det forlorent anderledes, der dækkede over "reproduktionen af det altid ens", ifølge dem også regulerede både "forholdet til det fortidige" og relationen til enhver *egentlig* nyskabelse eller subjektivitet, dvs. til enhver ægte fremtid.¹¹

Den tendens, som Horkheimer og Adorno her pegede på, synes at pege i samme retning som Hartogs og andres analyser af nutidsideologiens dominans i dag, for ikke at nævne Pierre Nora, der i sin nyklassiker om erindringssteder karakteriserede nutidens erindringsdyrkelse som udtryk for det tab af egentlig organisk erindring, som fulgte af i modernitetens distancering fra det forgangne. Vi taler kun om erindringen, bemærkede han, fordi den ikke længere findes – og kun om erindringssteder (*lieux de mémoire*), fordi vi har mistet de større erindringssam-

10 Aleida Assmann: "Transformations of the Modern Time Regime", i Chris Lorenz og Berber Bevernage (red.): *Breaking up Time. Negotiating the Borders between Present, Past and Future*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2013, s. 52. Den samme grundtanke udfoldes grundigere i hendes nylige bog *Ist die Zeit aus den Fugen? Aufstieg und Fall des Zeitregimes der Moderne*, München: Carl Hanser Verlag 2013.

11 Max Horkheimer og Theodor W. Adorno: *Oplysningens dialektik. Fillosofiske fragmenter*, København: Gyldendal 1995 (oprindeligt 1944), s. 189 og 196.

menhænge (milieux de mémoire).¹² Nutidens erindringsform, bemærkede han lige efter årtusindskiftet, "is no longer what must be retrieved from the past in order to prepare the future one want; it is what makes the present present to itself".¹³ Altså erindrungen som en – for at citere Huysen igen med ny emfase – "*present past*", en fortid der ikke blot er nærværende, men også ligefrem låst og holdt fanget i nutidens fremherskende sociale forestillinger, netop fordi den er en fortid uden fremtid.

Men Noras bemærkning synes samtidig at lægge op til en tredje udlægning af vores nutids forhold til andre tider. Den ensidigt pessimistiske kritik af nutidsideologien og dens fortidsdyrkelses hulhed kan have vanskeligt ved at forklare det, optimisterne lige så ensidigt begejstres ved, nemlig den store vækst i orienteringen mod fortiden. Måske er det muligt at tage højde for begge forhold samtidig ved at tolke den nuværende bølge af erindringskultur og historiebrug som tegn på en kollektiv *længsel* efter det historisk anderledes – en længsel, som måske ikke alene kan røbe sprækker i nutidsideologiens almagt, men måske endda også bidrage til i praksis at udfordre vores egen fastlåsning i nutidsideologiens homogenisering eller vores rodløshed og retningsløshed i tabet af organisk sammenhæng mellem forskellige tider. En sådan tolkning kunne måske karakteriseres som en forsigtig og forbeholden optimisme, men først og fremmest lægger den op til en strategisk diskussion af, hvordan vi som historikere og medborgere i denne nutid kan bidrage til at nå videre fra den blotte oplevelsesforankrede fascination af det historisk anderledes til en egentlig historisering af vores verdensforståelse og dermed en realisering af den historiske erkendelsesforms potentiale for, hvad man måske kan kalde for epokal selvrefleksivitet.

Hver af disse forståelser af, hvor historien som interessefelt og som anskuelssesmåde står i dag, kan finde støtte i den øvrige nyudkomne litteratur, jeg vil berøre i det følgende. Og hver af dem forbinder sig desuden med varierende opfattelser af, hvad historien er, og hvorfor den er værd at beskæftige sig med.

AFSTANDSMØDETS GLÆDER

Mens vægten i Bøggilds og Simonsens antologi ligger på ikkehistorikerens forhold til historien, er den norske historiker Erling Sandmos bog *Tid for historie* tættere på en traditionel indføring i faget, sådan som en faghistoriker ser det. Tættere på, men ikke identisk med. For nok er bogen en meget bredt anlagt og oplysende introduktion til skiftende perioders historiesyn – fra den vestlige antik og middelalder til den moderne epoke og videre, fra Herodot til Hayden Whites fortællingsanalyser og Daniel Lord Smails evolutionsbiologiske historieforståelse. Men den

12 Pierre Nora: "Entre mémoire et histoire. La problématique des lieux", i samme (red.): *Les lieux de mémoire. I: La République*, Paris: Gallimard 1984, s. XXVII.

13 Citeret i Hartog: *Regimes of Historicity*, s. 125.

er først og fremmest en bog, der vil give læseren muligheden for selv at tænke, studere og drage sine konklusioner.

Allerede i den første og mest markante af bogens mange medrivende små fortællinger, Nils Mattson Kiöpings mystiske rejseberetning fra 1600-tallet om kæmpefrøen i den bengalske by Piplipatan, undlader Sandmo at gøre krav på at have fundet den endegyldige eller entydige sandhed, men lægger i stedet vægt på dels den kulturhistoriske forståelse af afstand og forskellighed, som mødet med fortidens spor kan kaste af sig, dels den rent subjektive oplevelse: "gleden ved å beskæftige sig med fortiden" (s. 22).¹⁴ Forfatteren vover her at vise sin subjektive fascination af sine historiske emner i øjenhøjde med læseren. Det er en risikabel fremfærd, der stiller store krav til skribentens evner, men Sandmo formidler sin begejstring så godt og sympatisk og med så velvalgte eksempler, at det ganske enkelt *virker*. Ikke blot i den forstand, at den ofte er fornøjelig at læse, men også ved sin evne til at praktisere en kritisk-dialogisk læringsform allerede i skrivemåden. Det er en bog, der også udmærker sig ved at forene videregivelsen af viden med en fundamental respekt for læseren, som godt kan savnes i mere traditionelle lærebøger.

Formentlig vil Sandmos hastige overflyvninger af meget store områder dog også være bedre egnet til 'den alment interesserede læser' eller den kommende studerende end til at fungere som f.eks. videnskabsteoretisk lærebog eller som omdrejningspunkt for nye diskussioner blandt fagfæller. Den afsluttende perspektivering til bl.a. mulige relationer mellem vestlige og kinesiske historiografiske traditioner er nok for kortfattet til at kunne sætte dagsordener. Lidt mere potentiale i undervisningssammenhæng og til diskussion mellem historikere har nok kapitlet 'Den uopnåelige sannheten', hvis kerne er en bestræbelse på at samle op på de lange spor efter Hayden Whites hovedpointer fra *Metahistory*, der oprindelig udkom i 1973, men fik nyt liv under postmodernismens sejrsgang i de efterfølgende årtier. Sandmos pædagogiske fremlægning af spørgsmålene er her igen forbilledligt klar og diskussionsåben, og eksemplerne på historikeres forskellige former for narrativitet er imponerende velvalgte og fornemt præsenteret – fra Knut Mykland til Anthony Beevor og Thomas Carlyle. Tak for dem, Erling!

Ét centralt spørgsmål får dog i mine øjne en unødvendigt stedmoderlig behandling i bogen: *Hvorfor* beskæftiger vi os med historien, og hvorfor er det god og relevant beskæftigelse? Hos Sandmo er det, ligesom i kortlægningen af ikkehistorikeres historiebrug, den subjektive oplevelse af glæde ved historiens eksotiske anderledeshed, der skal bære projektet hjem.

Vender vi os mod Bernard Eric Jensens seneste bog, den ligeledes alment sigtende *Historie – fortidsbrug og erindringsspor* fra Aarhus Universitets *Univers-se-*

14 Netop tolkningen af frøen i Piplipatan har affødt diskussion i norske historikerkredse, ikke kun om det rent faktuelle, men også om den kulturhistoriske forståelse af faget, som Sandmo repræsenterer. Jf. Anne Minken: 'Om en frok og en firfoting Erling Sandmo ikke klarte å finne på noe kart', <http://www.historieblogg.no/?p=2116> (tilgået 20. september 2015).

rie, får vi derimod mere udfoldede svar på spørgsmålet om historiens grundlag og dens skiftende former.

FORTIDSBRUG OG ERFARINGSFORRÅD

Hvorfor beskæftige sig med fortiden, spørger Bernard Eric Jensen? Han svarer:

Fordi vi mennesker ikke kan fungere, uden at vi fra barns ben tilegner os og lærer at udnytte en (mere/mindre homogen/heterogen) kulturarv. Fortidsbrug er en uomgængelig betingelse for at blive funktionsduelige individer og gruppe-medlemmer, og historiekultur udgør dermed et erfaringsforråd – det sted, hvor folks opsamlede erfaringer om og oparbejdede indsigt i natur- og kulturforhold opbevares til senere brug. Og det er også med afsæt i et sådant erfaringslager, at vi oparbejder vore (mere/min-dre) velbegrundede forventninger til fremtiden. (s. 198)

Dette svar ligger således i forlængelse af forfatterens lange arbejde med det, den tyske historiker Karl-Erik Jeismann betegnede som *historiebevidsthed*, dvs. forståelsen af mennesket som på én gang historieskabt og historieskabende væsen og af nutiden som en historisk periode, relateret til fremtid og fortid. Beskæftigelsen med fortiden er ifølge Jensen uløseligt knyttet til menneskets socialisering og dets samliv med andre mennesker – og dermed i det, der gør mennesket til menneske. Og i dette antropologiske aksiom ligger samtidig en normativ rettesnor: Forholdet til historien er ikke bare medfødt eller på anden måde givet, men er også noget, vi selv bidrager aktivt til at forme, og som vi *bør* opbygge af hensyn til både os selv og alle de sociale sammenhænge, vi indgår i.¹⁵

Det indebærer for Jensen, at historien uvægerligt er knyttet til vores aktuelle brug af den. *Historie* er, som han definerer det indledningsvis, "den fortidsbrug, der danner erindringsspor": "Vi har at gøre med historie, når nogen bruger noget fortidigt i en nutidig sammenhæng" (s. 13). Det er, som han selv lægger vægt på, en tilgang, der ikke giver den videnskabeligt dannede faghistoriker nogen apriorisk privilegeret adgang til historien, men tværtimod "kan rumme både fagfolks og lægfolks tilgang til og forståelse af historie" (s. 12). Bogens grundlæggende kategorier bliver dermed *erindring*, der her forstås som noget aktivt, dvs. som knyttet til handlingen; *fortidsbrug*, der kan være identitetsnær som oldtidsromernes brug af dødsmasker eller oplysende som senere historikeres studier af dem eller indgribende, fornøjende eller belærende; *historiebevidsthed* som bevidstheden

15 Jf. Karl-Erik Jeismann: "Geschichtsbewusstsein" i Klaus Bergmann m.fl. (red.): *Handbuch der Geschichtsdidaktik*, Düsseldorf: Schwann 1979, s. 42-46, og Bernard Eric Jensens nøjere udredninger i f.eks.: "Historiebevidsthed – en nøgle til at forstå og forklare historisk-so-ciale processer", i Per Eliasson m.fl. (red.): *Historiedidaktik i Norden 9. Del 1: Historiemetve-tande – historiebruk*, Malmö: Malmö Högskola 2012, s. 14-34 (findes også på <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:515559/FULLTEXT01.pdf>, tilgæet 20. september 2015); foruden Jensen: *Historie – livsverden og fag*, København: Gyldendal 2003.

om tids- og stedsrelationer, der udspringer af den enkeltes erindring af sit eget liv; og *historiekultur*, der betegner erindring, fortidsbrug og historiebevidsthed på samfundsplan.

Hermed lægger Jensen op til en meget langsigtet fremstilling af fortidsbrugens skiftende former fra oldtid til nutid. Han søger bag om de konventionelle udpegninger af *historieskrivningens* begyndelse som den egentlige histories udgangspunkt (og tillige udgangspunkt for Sandmo) for at gå helt tilbage til menneskets tilblivelse som art med en artsspecifik bevidsthed, der forlener det med evnen til at forestille sig det anderledes, evnen til at kommunikere disse forestillinger indbyrdes og dermed også enestående forudsætninger for forandrende handling. Derpå følger Jensen denne evnes videre udfoldelse gennem en række store epoker: den *arkaiske* fortidsbrug, der var kendetegnet ved den mundtlige, billedlige og rituelle reproduktion af erindringer, der indgik i konstruktionen af fællesskaber; fremvæksten af *skriftbaseret* historiebrug, som altså her har en sigende placering hen mod midten af bogen; den *moderne* fortidsbrug fra bogtrykkerkunstens udbredelse over 1700-tallets historiefilosofi og historiefagets etablering som videnskabsdisciplin og skolefag i 1800-tallet til den 'programmatiske' (herunder den politiske) historiebrug i moderne politiske kulturer; og den *postmoderne* fortidsbrug, som her knyttes til nye medier som radio, tv osv., og som derfor her skrives langt tilbage i 1900-tallet. I det afsluttende kapitel om historiekulturen som erfaringsforråd argumenteres for et begreb om historier og fortider i flertal og som knyttet ikke kun til det forgangne, men også til udformningen af det fremtidige.

Ligesom hos Sandmo støttes fremstillingen her af gode og velvalgte eksempler, og måske er Jensens palet endda bredere end Sandmos: sange, digte, historieskrivning, skulpturer, romaner, billeder og mere. Men forskellen i stil er dog også meget iøjnefaldende: Sandmo vil lade sin læser inspireres af sin egen fascination og vedblivende undren. Jensens bog er derimod lagt an som en fremlæggelse af forfatterens gennem mange tidligere publikationer omhyggeligt færdigbyggede kategorisystemer med utallige definitioner. Det hermeneutiske grundbudskab og de demokratiske idealer ligger, så vidt jeg kan se, meget tæt på Sandmos, men forment peger i en anden retning ved sin autoritative tone. Jensen er øjensynlig meget sjældent i tvivl om, at han ved bedst, hvilket desværre nogle gange virker imod bestræbelsen på at få læseren til at tænke videre.

I betragtning af den autoritative stil kan det virke paradoksalt, at man som læser også kan efterlyse, at forfatteren træder mere i karakter. Men jeg savner altså det mere kritiske og engagerede livtag med de aktuelle udfordringer til historiebevidsthed og historiekultur, som forfatterens egen definition af disse kategorier synes at lægge op til. Tag f.eks. hans betragtninger over historieundervisningen, der ligger i umiddelbar forlængelse af hans konstatering i væksten af "fornøjende og legende fortidsbrug", som jeg citerede tidligere:

"[J]o mere læreprocesser bliver præget af selvforvaltning og frivillighed – hvor de lærende skal føle et medejerskab for det, de er i gang med at lære – desto mere står det klart, at kun de fortidstolkninger, der forekommer interessante og brugbare, vil aflejre sig som varige erindringsspor hos børn og unge." (s. 218)

I en vis forstand forekommer det åbenlyst rigtigt: Det "interessante og brugbare" er det, vi bedst husker – og måske forholder det sig sådan, fordi det er det vigtigste for os. Men må denne betragtning ikke også forbindes med kritiske refleksioner over forudsætningerne for at karakterisere, hvad der er interessant og brugbart, eller hvem og hvor mange det skal være interessant og brugbart for? Der er intet i Jensens formulering her, der synes at værne mod reduktionen af historie til det umiddelbart salgbares eller underholdendes udjævning af forskelle – hvad man med Horkheimers og Adornos ord kunne betegne som "det underholdningsprincippet iboende fjendskab mod det, som kunne være mere end det selv"; konsumentsubjektivitetens angreb på såvel fortidsbrugerens subjektivitet som egenarten af den fortid, der bruges.¹⁶

Med andre ord: Ligger der ikke netop i Jensens ensidige udgangspunkt i nutidsbrugen af historie en risiko for at anerkende en *svækkelse* af historiebevidsthed, dvs. af selve muligheden for at relatere til noget, der ligger ud over nuets slette uendelighed? Og burde en sådan svækkelse ikke imødegås ud fra de normative implikationer i Jensens egen forståelse af historiens relevans? Så vidt jeg kan se, peger dette problem tilbage på den helt generelle formulering af denne forståelse. Fortidsbrug og historiebevidsthed præsenteres hos Bernard Eric Jensen som så almene fænomener, at de meget let betragtes som noget, der bare *er* – snarere end som noget, vi skal interessere os for omfanget eller kvaliteten af. Det bliver det allestedsnærværende, der netop derfor risikerer ikke rigtigt at være nogen-sinde eller nogetsteds.

Måske ville det derfor være mere relevant at tage udgangspunkt i historiebevidsthedens aktuelle tilstand? Det søger den fjerde og sidste bog, jeg vil komme ind på her.

VÆRN OM TRADITIONEN

Det demente samfund er den seneste bog af Michael Böss, uddannet historiker, ansat som lektor i engelsk ved Aarhus Universitet og kendt som flittig samfundsdebattør, både i dagblade og som forfatter til bl.a. bogen *Republikken Danmark*. Den

16 Horkheimer og Adorno: *Oplysningens dialektisk*, s. 199. Jf. også kritikken af fornøjelsens funktion s. 209: "Afmagt er fornøjelsens grund. Den er faktisk en flugt, men ikke, sådan som den hævder, flugt fra en slet realitet, men fra den sidste tanke på modstand, som denne realitet endnu har ladet blive tilbage. Den befrielse, underholdningen forjætter, er befrielsen fra tænkningen som negation. Uforskommetheden i det retoriske spørgsmål: "Hvad er det, folk vil ha!" består i, at det påberåber sig de samme mennesker som tænkende subjekter, hvis subjektivitet det er dets specifikke opgave at vænne dem af med."

nye bog er med hans egne ord "ikke en debatbog i konventionel forstand, men snarere en kritisk, personlig refleksion over historien, tiden og tidsånden", skrevet ud fra "en værdikonservativ, men socialliberal position" (s. 7). Bogen rummer dels en bredt sigtende kritik af vores samtids tab af den kollektive historiske viden og forståelse, der ifølge forfatteren udgør en central forudsætning for et velfungerende samfund, dels en opfordring til at genrejse denne tabte forståelse med særlig vægt på den nationale og den vestlige, kristne kulturarv.

Böss vil vise rødderne til vores aktuelle misere i en sammenhæng af dominerende problemer: nutidsdyrkelsen; funktionalismen, både som æstetisk ideal og som instrumentel tænkning i bred forstand; modernismen som et brud med fortiden; forfaldet fra gamle dannelses- og vidensidealer til atomiseret kompetencetænkning; og markedsgørelsen af vores offentlige liv. Han trækker her blandt andet på nyere undersøgelser af mere videnskabelig karakter – blandt andre Ruskoffs mediestudier, som jeg også nævnte ovenfor. Og selv om forfatteren her kort refererer resultater af andres forskning frem for selv at bibringe noget egentligt nyt, er karakteristikkene ofte rammende. Særligt gælder det hans påpegning af nutidskulturens små udtryk i hverdagen: afskaffelsen af rådhusklokkerne som indledning til DR's middagsradioavis; den voldsomme inflation i mærkedage året rundt, der reducerer hver enkelt markerings betydning; nye symptomatiske modeord og modedefænomener som 'innovation', 'kompetencer' og 'evidens'.

Men kritikken er hver gang hastig, stipulerende og selektiv, og idealerne fremføres dogmatisk. Bogen skelner uhyggeligt skarpt mellem helte og skurke, og den sonderer ikke mindre ildevarslenende skråsikkert mellem sandt og falsk. Lad os begynde med skurkene: Historieløshedens kompleks af elendigheder er blevet båret frem af "den herskende intellektuelle klasse" (s. 12) – en broget skare, forstår man, af kulturradikale, 68'ere, venstrefløjsintellektuelle, akademiske socialkonstruktivister og de djøfiserede politikere og embedsmænd i skiftende regeringer. Nogle gange optræder de som navngivne individer: Bernard Eric Jensen dukker her op i et umage selskab af Sofie Carsten Nielsen, Özlem Cekic, Rune Engelbreth Larsen, Leif Panduro, Rudi Dutschke og andre.¹⁷ Men selv når skurkene antager individuel form, synes de først og fremmest at fungere som bærere af det ovennævnte amalgam af aksiomatiske fjendekategorier. Blot for at nævne ét eksempel: I et kapitel til forsvar for romantikkens arv – som i øvrigt her hurtigt identificeres med Böss' udlægning af N.F.S. Grundtvigs forståelse af det nationale – hævdes det, at "den kulturelle venstrefløj", deriblandt en række "venstreorienterede historikere", helst ser hele denne periode "skrevet ud af historien" (120). Hvem disse venstreorienterede historikere er, hvad de egentlig mener, hvad de mener noget *om* (er det romantikken, Grundtvig, nationalitet, historieforståelse

17 Interessant i denne sammenhæng er også Michael Böss' anmeldelse af Bernard Jensens ovennævnte bog i *Kristeligt Dagblad* 8. december 2014 – under titlen 'Historien er kun til for os'.

eller de udlægninger af Danmark efter 1864, som Böss allerede er i gang med at affærdige på den følgende side?), eller hvorfor de mon mener det – ja, det forbliver et mysterium.

Lige så nederdrægtigt skurkagtige disse skurke er, og så utvetydigt fejlagtige deres opfattelser er, lige så prisværdigt heltedemodige, rettro og sandfærdige er Böss og hans allierede. Overfladiskheden og alle de øvrige synder, forstår man, gælder ikke Böss selv eller gode borgerlige danske debattører som Sørine Gotfredsen, Henrik Gade Jensen, Thue Kjærhus, Henrik Dahl, Michael Jalving, Eva Agnete Selsing med flere, der alle refereres med utvetydig opbakning. Den karakteristiske selvscenesættelse som en art undertrykte frihedskæmpere i guerillakrig mod de herskende meninger, som til stadighed findes hos disse ellers ikke alt for sjældent hørte røster i den offentlige debat, overtages her uden forbehold. Hele konstruktionen af skurke og helte, af fjender og venner, ligner i påfaldende grad et skoleeksempel på det, Ernesto Laclau betegnede som ækvivalenslogik i moderne politisk populisme: ligestillingen (eller med et udtryk, som Böss selv anvender: *nivelleringen*) af vidt forskellige fænomener i en skarpt opstillet ven-fjende-diskurs.¹⁸

Det er dermed altid *den anden*, den angiveligt magtfulde fjende, der tillader sig at "læse danmarkshistorien ud fra egne politiske sympatier og antipatier" og har en "selektiv omgang med kilderne", "forsimpler og "misbruger" historien og så videre (citerer fra s. 117-119). At Böss' egen historieforståelse godt kunne siges at være mindst lige så forankret i nutidig ideologi og mindst lige så forsimplet som modpartens, og at hverken han eller hans foretrukne allierede arbejder på grundlag af historiske kilder i nogen konventionel forstand – det er ikke indvendinger, som forfatteren har fundet synligt behov for at forholde sig til.

Det demente samfund er med andre ord en bog, der igen og igen begår mange af de synder, som den anklager andre for. Forfatteren træder frem på baggrund af sin ansættelse som forsker, men snarere end at agere forsker eller forskningsformidler optræder han her i en karakteristisk rolle fra nutidskulturen: *meningsdanneren* – den figur, der hastigt og uden forstyrrende nuancer kan tegne en skarpt profileret holdning, svarerende til mediernes lynhurtige omsætningstid; med andre ord en figur, der opererer under vildledende betegnelse, for så vidt som den udfører nærmest det modsatte af egentlig dannelse af den offentlige mening i den klassiske betydning, som blev etableret i romantikkens storhedstid 1800-tallet. Eller udtrykt ved hjælp af et lille stykke af den kristne arv, Böss tager til indtægt for sit forehavende: Forfatteren formår nok at se splinten i sin broders øje, men bemærker ikke bjælken i sit eget. Og nej, næppe nogen af os er helt fri for splinter eller bjælker i øjet. Men bør vi ikke netop af den grund afstå fra at indtage den selvretfærdige anklagers rolle? Bør vi ikke derfor vogte os så meget mere for at

18 Jf. Ernesto Laclau: *On Populist Reason*, London & New York: Verso 2005.

agere, som om kun *vi alene* kan skue frit og erkende, hvad der tjener til "Statens og Folkets Vel", som en dansk monark udtrykte det i romantikkens epoke?

Formen og stilen i Böss' bog synes dermed i vidt omfang at blokere for indholdet. Og det er ærgerligt, for vi kunne bestemt godt trænge til at få analyseret og på det grundlag udfordret de aktuelle tendenser til "et historieløst samfund", hvori "fortiden mister betydning, og fremtiden ikke længere afgiver løfter", og hvor der sker "tæring på fællesskaberne" (s. 9). Det er en væsentlig problemstilling – alt for væsentlig til, at man bør flyve så let hen over den, som Böss gør med alle sine meninger om dette og hint.

Dermed er ikke sagt, at enhver subjektiv stillingtagen nødvendigvis vil stille sig i vejen for en konstruktiv analyse. Det er åbenlyst, at bogens hovedforce, kritikken af tendenser til nutidsdyrkelse og historieløshed i vores samtid, affødes af det, forfatteren selv betegner som sin 'værdikonservative' position. Problemet er derimod, at den samme stillingtagen også stiller sig i vejen for kritisk selvrefleksion og dermed også for diskussion af begrænsninger i sådanne konservative forsøg på at genrejse den tabte sans for historie. For er der ikke en central modsætning mellem Böss' fine principformulering om historiens værdi som knyttet til såvel fortid som fremtid og den rene fortidsorientering, som viser sig i praksis? For mig at se tegner sig her en afgørende blind plet (en bjælke i øjet?) i selve kernen af Böss' forehavende, også når man vil se ud over den polemiske form. Den konservative tilbøjelighed til at identificere historien med én eneste tradition, der knytter sig til opfattelsen af nationen og dens ælde, og som fordrer lydighed i kraft af det, Böss med et begreb fra Edmund Burke betegner som "generationskontrakten" (s. 184), forekommer mig grundlæggende at være i strid med sig selv: På den ene side forfægter den en historisk erkendelse af konkrete forhold i modsætning til abstrakte, tidløse principper; på den anden side er den tilbøjelig til at ophøje helt bestemte, historisk betingede konstruktioner af tradition og arv – hos Böss og mange andre: nationalitet og kristendom – til eviggyldige monolitter.¹⁹

Jeg er helt enig i, at det er både givet og nødvendigt at understrege, at vi mennesker *har* en fælles fortid, og at vores fremtid må forme sig inden for én og samme verden. Men det er kun *nogle* dele af denne fortid, der er kendetegnet ved det specifikt nationale og kristelige, mens andre knytter sig til lokale, regionale, klasse-mæssige, kønsbetingede eller almenmenneskelige forhold, der på hver deres måde har skabt konkrete forskelle og affødt elementer til senere traditionskon-

19 Böss' standpunkt er her lidt mere tvetydigt. På den ene side medgiver han over for socialkonstruktivistisk og 'modernistisk' nationalismeforskning, at nationen og nationalfølelsen ikke altid har haft moderne form, men blev formet efter den franske revolution og under romantikken. På den anden side peger han på det, nationalismeforskeren Anthony D. Smith har betegnet som *etnosymbolisme*, som ensbetydende med en kontinuerlig dansk identitet. Og hele angrebet på den konstruktivistiske nationalismeforsker, i denne bog og i utallige debatindlæg fra Böss' hånd, synes at hvile på opfattelsen af et – nutidigt og politisk-instrumentelt bestemt – behov for at betone den nationale kontinuitet fra oldtid til nutid.

struktioner. Også de kalder på anerkendelse, ikke mindst hvis man vil betone enheden af det historisk-konkrete.

Når Böss i stedet vil fremhæve helt bestemte elementer fra fortiden, filteret gennem en helt bestemt fortolkning af den nationale og kristelige arv, bliver han i praksis tilbøjelig til at *afhistorisere* dem – så vidt jeg kan se netop af hensyn til den aktuelle nytte for realiseringen af Böss' egne aktualpolitiske idealer, altså gennem en form for instrumentel indordning af historien under nutidsbehov. Og i tilbøjeligheden til autoritær forevigelse af én bestemt fortidstolkning ligger formentlig også en forklaring på, at den anden del af Böss' ovennævnte dobbeltformulering, udformningen af *fremtiden*, slet ikke udfoldes i bogen. For hvis vores væsentligste opgave skulle være at pleje troskabet mod én eneste kristelig og national tradition, er det vanskeligt at se, hvorledes en ægte fremtid – for nu igen at bruge Blochs udtryk – skulle kunne opstå. Resultatet synes i bedste fald at ville blive mere af det samme, i værste fald et krampagtigt forsøg på at fastholde abstrakte traditionsmodeller uden kontakt til samtiden.

STRATEGI FOR HISTORIEN?

Efter min opfattelse nytter det således hverken at tage parti for den rene optimisme, der lader enhver fortidsbeskæftigelse udtrykke et genuint møde med historiens anderledeshed, eller for det sortsyn, der beklager forfaldet af det, der (måske) engang var udbredte fælles fortidsforståelser hos befolkningen som helhed. Nutidsideologien er et væsentligt træk ved vores tid, og mens der er al mulig grund til at glædes over den udbredte, mangfoldige historieinteresse, er der også grund til at tage kritisk stilling til dens former og den art af erkendelse, som den lægger op til – men helst på en konstruktiv måde, der angiver strategier for mødet med historien som andethed og de selvrefleksioner, et sådant møde kan føre til.

Sådanne strategier kan ikke med rimelighed udvikles af nogen enkeltperson, men må forankres i kollektive diskussioner. Derfor kan det ikke være mit ærinde at præsentere færdigsyede eller altomfattende løsninger. Men nogle overordnede betragtninger og et enkelt bud på en mulig strategi kan måske fremme sådanne diskussioner.

Vores udgangspunkt må være, at historikerne som fagfællesskab har noget relativt særegent, men uhyre væsentligt at bidrage med til vores egen tids problemer – ikke kun ved at øge kendskabet til forgangne faktiske forhold, og bestemt heller ikke kun ved at efterleve kravet om at instrumentalisere fortidsanalyser ved umiddelbar anakronistisk overførelse på specifikke nutidsproblemer. Historikernes bidrag er mere grundlæggende at fremme forståelsen af den historiske karakter af alle de livssammenhænge, vi befinder os i, såvel i vores egen kreds som i befolkningen som helhed.

Denne forståelse af historicitet må efter min opfattelse tage udgangspunkt i en dobbelt analyseretning. På den ene side må vi fastholde den videnskabelige historieskrivnings traditionelle betoning af det særegne og kontekstbetingede ved

enhver situation og potentielt ethvert fænomen i menneskenes verden (og måske videre endnu) – med andre ord: det, som er eller har været *anderledes* i den virkelige verden (frem for de blot tænkte eller opdigtede universer), og som derfor kan udfordre vores uvægerligt nutidsbundne antagelser om det selvfølgelige, det naturlige eller det eviggyldige. På den anden side får det udfordrende anderledes kun mening og relevans på baggrund af det fælles, de transhistoriske forbindelser, der knytter os sammen som mennesker eller beboere af denne planet i fortid, nutid eller fremtid. Historiens fascinationskraft og dens fundamentale sociale relevans må altså ligge i at fremme evnen til at fastholde både enheden og den radikale forskel i én og samme betragtning.

Det er lettere sagt end gjort. Men ét punkt, hvor vi kan søge et virkeligt grundlag for at genfinde aktuelt relevante fornemmelser for historisk forskel og anderledeshed hinsides præsentismens nivellering, kunne være i udforskningen af det, Koselleck kaldte for *fortidig fremtid*, og Bloch betegnede som det "uudliggende overskud af fremtid i fortiden", dvs. fortidens fortætninger af projekt drivende forventninger, forhåbninger og utopiske længsler.²⁰ Her, i de utallige sammenvævninger af små og store forhåbninger fra andre historiske kontekster, får vi mulighed for at trænge bag om de dominerende princippers hegemoniske historiefortællinger og ind til det væld af reale, anskuelige menneskelige projekter, der har rummet et lige så stort antal af *roads not taken*. Det er projekter, som i selve deres væsen har søgt at anfægte og pege ud af de omstændigheder, de var indkastet i, for at nå til anderledes og bedre fremtider. Det er med andre ord en anskuelse af historien som en mangfoldighed af subjektive projekter, formet af bestemte omstændigheder, men aldrig *helt* identiske med dem, altid med en vis distance eller partikularitet, hvoraf anfægtelsen og dermed det tænkende og handlende subjektets udsondring fra objektet kan foregå. Eller med Sartres ord: historier om mennesket som "kendetegnet ved, at det kan gå ud over en situation, og ved det, som det lykkes det at gøre ud fra, hvad man har gjort med det (...)".²¹

Vi kan søge ind i disse fortiders betydningsuniverser, kalde dem til live igen ved at studere *deres* forhåbninger, forventninger og længsler, som var produkter af anderledes historiske situationer end vores egen – ikke fordi deres historiske baggrund eller deres drømme og forhåbninger var bedre end vores, eller fordi de var klogere end os eller levede i bedre samfund, men fordi vi ved at nærme os deres anderledes og dog relevante perspektiver kan opøve kritisk distance til vores egen nutid. At det aldrig er lykkedes for nogen at tænke helt ud over deres samtid ideologiske grundkoordinater og kontekstbetingelser, men at mennesker dog til stadighed har forsøgt at gøre det og ofte endda forestillet sig at have held med

20 Bloch *Experimentum Mundi*, s. 26. Jeg har udfoldet denne tanke nærmere i min artikel "Manglernes drømme. Om at undersøge det utopiske i historien", *Scandia* 80:1 (2014), s. 70-94.

21 Jean-Paul Sartre: *Eksistentialisme og marxisme*, København: Gyldendal 1969, s. 76.

deres forehavende – det er et forhold, som i denne sammenhæng kan hjælpe til at anskueliggøre sådanne ideologiske grænsers historicitet, både i fortiden og i vores egen samtid.

At orientere sig mod fortidige fremtider på denne vis er ikke at kaste vrage på traditionen, men tværtimod at tage det forhold alvorligt, at der findes forskellige traditioner og forskellige arter af tradition, og at traditioner uvægerligt er noget, som fremstår *for os*, og som følgelig formes i relation til subjektets nutid og dets fremtidsorienterede projekter, men som samtidig må rumme fortidens anderledeshed og forskelligartethed i sig. Dette står i modsætning til både den præsentialistiske voluntarisme over for fortidens anderledeshed og det ensidige forsvar for en tingsliggjort, monolitisk tradition, der i sin tendens til eviggørelse af bestemte træk nærmer sig sin præsentialistiske modsætning. Dette er snarere traditionen som et reservoir af muligheder og forståelseshorisonter, der i ét eller andet omfang og i én eller anden skikkelse uvægerligt aktualiseres gennem betingelsesoverskridende subjektive handlinger i nuet.

BERTEL NYGAARD

LEKTOR, PH.D.

INSTITUT FOR KULTUR OG SAMFUND

AARHUS UNIVERSITET

BERTEL.NYGAARD@CAS.AU.DK